

Artikel

DE POËTISCHE PRODUCTIE VAN KWETSBARE OUDEREN

Hans-Georg Eilenberger

De coronapandemie heeft een diepe impact gehad op de beeldvorming omtrent ouderen. Epidemiologische studies, welke gebaseerd zijn op incidentiecijfers, geven aan dat de potentiële schade van een besmetting toeneemt met de leeftijd: hoe ouder iemand is, des te vaker wordt hij of zij ernstig ziek of overlijdt. 70-plussers worden dan ook doorgaans beschouwd als de grootste risicogroep bij het coronavirus.¹ Dit komt tot uiting in het publieke debat dat al maanden wordt gedomineerd door oproepen om ‘onze ouderen’ te beschermen. Hoewel goed bedoeld, loopt dit soort geluiden het risico om bestaande stereotypes te versterken. Maar al te vaak worden ouderen neergezet als slachtoffers van het virus: fragiel, hulpbehoevend en passief.

De uitbreiding van reeds bestaande stereotypen wordt belichaamd door de figuur van de kwetsbare oudere. Gezien hun verhoogd risico op ziekte en dood zijn ouderen inderdaad extra kwetsbaar voor het coronavirus. Dit schijnbaar neutrale inzicht gaat in het publieke debat echter een eigen leven leiden. Opiniemakers spreken van kwetsbare ouderen niet als een statistisch construct, maar als een soort mens dat daadwerkelijk bestaat. Ouderen die in die nieuwe categorie terecht komen, hebben er niet voor gekozen en kunnen er weinig aan doen. Er lijkt een label op hun lichamen te plakken, geplaatst door de onweerstaanbare greep van de maatschappij.

De figuur van de kwetsbare oudere werpt een nieuw licht op het concept van kwetsbaarheid. Zowel binnen als buiten het wetenschappelijk vertoog wordt kwetsbaarheid doorgaans beschouwd als categorie voor het beschrijven van risico's, gevoeligheden en zwaktepunten.² In haar recent werk legt Judith Butler echter de nadruk op de performatieve werking van kwetsbaarheid.³ Volgens Butler brengt de benaming van een groep als kwetsbaar onvermijdelijk maatschappelijke gevolgen met zich mee. Het kwetsbaarheidslabel heeft een productieve kracht die de werkelijkheid van mensen niet alleen beschrijft, maar verandert. Dit is precies wat er gebeurt in het geval van de ‘kwetsbare oudere’.

Het probleem van de kwetsbare oudere is dus zowel conceptueel als maatschappelijk. Het is een probleem van woorden, stellingen en beelden, maar ook van de betekenis die deze discursieve elementen aannemen in het leven van concrete individuen. Ouderen kunnen niet zomaar ontsnappen aan het kwetsbaarheidsvertoog, maar ze kunnen (en moeten) zich ertoe verhouden. Gevraagd naar hun beleving van kwetsbaarheid, vertonen ouderen een brede waaier aan reacties, van woedend verzet tot nonchalance en resignatie.⁴ Wat is de

concrete verhouding tussen deze vormen van individuele betekenisgeving en het kwetsbaarheidsvertoog? Het doel van dit essay is om hierop een antwoord te geven.

De wisselwerking tussen het vertoog en individuele betekenisgeving komt bijzonder duidelijk naar voren in figuratieve taal. Metaforen, metonymieën en analogieën zijn composities van taal en als zodanig onderhevig aan het vertoog. Tegelijkertijd zijn ze poëtische ruimtes die inzicht geven in de associatieve wereld van een individu. De volgende uiteenzetting zal zich daarom richten op twee concrete metaforen: de dorhoutmetafoor van Marianne Zwagerman en de muurmetafoor, verschenen in een opiniestuk in *NRC Handelsblad*.⁵ Deze metaforen weerspiegelen tegengestelde perspectieven op de figuur van de kwetsbare oudere. In de dorhoutmetafoor neemt Zwagerman de positie in van een niet-betrokken toeschouwer (derde persoon) terwijl de auteur van de muurmetafoor vertrekt vanuit haar eigen ervaring (eerste persoon). Samen vormen ze een suggestief geheel dat de objectieve en de subjectieve dimensies van kwetsbaarheid belicht.

De dorhoutmetafoor

In april vorig jaar zorgde de schrijfster Marianne Zwagerman voor ophef. In een column betreurde ze het onvermogen van babyboomers om hun sterfelijkheid te accepteren. Ze vergeleek ouderen met dorre hout – een metafoor die ze verder uitbouwde in de volgende tweet:

De emotie moet echt uit het #coronadebat. Het dorre hout wordt gekapt, misschien een paar maanden eerder dan zonder virus. Moet iedereen die nog in de bloei van zijn leven zit daar alles voor opofferen?

Zwagermans dorhoutmetafoor werkt als een vertaalmachine. Een complex ethisch en politiek probleem, namelijk hoe om te gaan met de gevolgen van het coronavirus, wordt omgezet naar een simpel verhaal van groei en verval. In de natuur, zo suggereert Zwagerman, heeft alles zijn voorbestemde rol: de jonge twijgjes ontluiten en spreiden hun bladeren, terwijl het dorre hout vergaat. Met dit beeld stelt zij de ideale morele verhouding tussen jonge mensen en kwetsbare ouderen als volgt voor: de jongeren moeten kunnen gedijen en verdienen de aandacht van de samenleving. De ouderen, aan de andere kant, hebben hun kans gehad. Hun leven is voltooid; zij mogen geen middelen meer eisen. Het coronabeleid zet deze morele hiërarchie echter op zijn kop: jongeren moeten hun welzijn inleveren, terwijl de minst waardige levens worden verlengd.

De dorhoutmetafoor die Zwagerman hanteert, weerspiegelt de basale menselijke neiging om morele normen af te leiden uit de natuur. Het probleem van dit 'morele naturalisme' ligt in de dubbelzinnigheid en veelvuldigheid van natuurlijke ordes.⁶ Soms vergaat het dorre hout, maar even vaak blijft het staan; soms groeien jonge twijgjes door, maar voor hetzelfde geld worden ze opgegeten door herten en geiten. Wat is de achterliggende moraal van dit verhaal?

De sleutel van Zwagermans uitspraak ligt in het woord ‘gekapt’. Haar woordkeuze verraadt een zeer specifiek concept van natuur. Het gaat Zwagerman niet zozeer om de natuur als een zelfvoorzienend levend systeem, maar om de natuur als een bron voor menselijke productie. *Mensen* kappen het dorre hout en geven de jonge twijgjes ruimte, omdat dit de houtopbrengst bevordert. Het zijn dus menselijke belangen die het dorre hout waardeloos maken, en niet de onpartijdige normen van de natuur. Logisch gezien bevat de dorhoutmetafoor een vicieuze cirkel: op zoek naar menselijke normen doet Zwagerman een beroep op de natuur, maar komt uiteindelijk toch weer uit bij menselijke normen.

Zwagermans taal is ontmenselijkend in de meest letterlijke zin. De metafoor van dor hout plaatst ouderen in één categorie met dode vegetatie en sluit hiermee aan bij een reeks gangbare stereotypen die ouderdom in verband brengen met fragiliteit, starheid, broosheid en levensloosheid. Deze stereotypen hebben een lange geschiedenis en doen denken aan de medische theorieën van Galenus en Hippocrates, die de uitdroging van het lichaam beschouwden als één oorzaak van veroudering. Het kenmerk van dor hout is een gebrek aan vloeistof, droogheid dus, dat zich uit in een structurele instabiliteit: een broze oppervlakte en een starre kern die zich verzetten tegen de opwellingen van het leven. Er zijn niet veel associatieve stappen nodig om deze voorstelling te verbinden aan stereotype ouderdomsverschijnselen, zoals gerimpelde huid en poreuze botten.

Dor hout en het gematigde vertoog: overeenkomsten

De dorhoutmetafoor is voortgekomen uit het publieke debat aan het begin van de coronacrisis. Toen verschenen er elke dag nieuwe berichten over massale sterfgevallen in verpleeghuizen en ouderen die wegwijnen in volledig isolement. Angst en compassie waren op hun hoogtepunt, en opiniemakers pleitten voor de onvoorwaardelijke bescherming van kwetsbare ouderen. Zwagermans interventie richtte zich tegen dit vertoog van weekheid en voorzichtigheid dat, in haar ogen, van Nederland een ‘rubberentegelparadijs’ had gemaakt. Dit neemt echter niet weg dat haar metafoor op vele punten overeenkomt met het gematigde vertoog over kwetsbare ouderen.

Net zoals de figuur van de kwetsbare oudere maakt de dorhoutmetafoor gebruik van generalisatie, essentialisering en uitsluiting. Het ‘dorre hout’ wordt door Zwagerman voorgesteld als een homogene groep (‘zij’) die buiten de gemeenschap van handelende subjecten (‘wij’) staat. Individuele verschillen verdwijnen in deze antagonistische constructie, net zoals de stemmen en ervaringen van de uitgesloten ouderen. De metafoor werkt als een externe realiteit die inwerkt op lichamen en ze oplost in de substantie van het ‘dorre hout’. In dit proces van essentialisering worden de lichamen gereduceerd tot een eenvoudig label; dor hout zijn wordt hun nieuwe, uitsluitende werkelijkheid – fragiel, star, broos en levenloos.

De logica van verdeling, essentialisering en uitsluiting kenmerkt niet alleen

een bepaalde manier van spreken, maar heeft ook gevolgen voor het gedrag van mensen. Door de bevolking in ‘wij’ en ‘zij’ te verdelen, vindt tevens een ‘lokalisering’ van het coronavirus plaats. Het risico van besmetting en ziekte wordt neergelegd bij ‘hen’, de kwetsbare ouderen, het ‘dorre hout’. Vanuit ‘ons’ oogpunt komt dit neer op een externalisering van het risico: zogenoemde niet-kwetsbaren ontwikkelen een vals gevoel van veiligheid, waardoor ze geneigd zijn om de coronamaatregelen te negeren. ‘Zij’, aan de andere kant, worden aangemoedigd om het risico te internaliseren, dat wil zeggen, om zichzelf als de centrale risicofactor te beschouwen. Het specifiek maatschappelijke probleem van de coronapandemie – hoe kunnen we de kosten en lasten samen dragen? – gaat zo verloren. Het wordt gereduceerd tot een kwestie van persoonlijke gezondheid die mij ofwel niet raakt (externalisering) ofwel helemaal omhult (internalisering).

De dynamiek van externalisering en internalisering maakt duidelijk dat kwetsbaarheid niet slechts een subjectieve dispositie of een objectief begrip is. Judith Butler noemt kwetsbaarheid in plaats daarvan een relationeel verschijnsel. Hiermee bedoelt zij dat kwetsbaarheid voortkomt uit een veld van relaties waarin subjecten constant in aanraking komen met elkaar en met de objecten die hen omgeven. Het fenomeen van kwetsbaarheid veronderstelt een lichaam dat blootstaat aan een materiële en sociale wereld, een wereld die het lichaam tegelijkertijd bedreigt en in stand houdt. Tussen lichaam en wereld vindt een wisselwerking plaats waardoor subjecten ontstaan – prikkelbare en affectieve wezens. De betekenis van kwetsbaarheid voegt zich dus niet in een statisch concept, maar is onderhevig aan de fluctuaties van persoonlijke en collectieve geschiedenissen.

Het hoort bij het relationele karakter van kwetsbaarheid dat elke toepassing van het concept sociale gevolgen met zich meebrengt. De benaming van een groep of individu als kwetsbaar is dus geen neutrale beschrijving, maar verandert de werkelijkheid van deze groep of dit individu. Kwetsbaar is in eerste instantie wie op een bepaald moment in bepaalde mate zorg en bescherming nodig heeft. Zoals de coronacrisis heeft aangetoond, loopt de toeschrijving van kwetsbaarheid echter altijd het risico om uit te groeien tot een permanente status. Judith Butler (2021) waarschuwt in haar recent werk voor de negatieve gevolgen van deze verharding van kwetsbaarheid. Gereduceerd tot kwetsbare ouderen – wat gauw wordt verbonden met ideeën over broosheid en passiviteit – komen de zo benoemden onder het toezicht van een paternalistische samenleving te staan. Het paternalistische toezicht dreigt hun handelingsvermogen uit te wissen, dat wil zeggen hun “pogingen tot actie, vormen van solidariteit, netwerken van steun en middelen van verzet”.⁷

Dor hout en het gematigde vertoog: verschillen

Zowel de dorhoutmetafoor als de paternalistische visie op kwetsbaarheid

produceren machteloosheid. Beide zetten ‘kwetsbare ouderen’ neer als objecten van het politieke handelen (en niet als subjecten), als radicaal anderen, wiens dood en ziekte plaatsvindt buiten de grenzen van het ‘wij’. Toch bevat Zwagermans taal een volledig andere boodschap dan de paternalistische visie: kwetsbare ouderen dienen niet beschermd maar opgeofferd te worden. Hun staat van kwetsbaarheid moet worden opgeheven, niet door de bedreiging af te wenden, maar juist door hem te realiseren. Op die manier verandert de humanitaire missie achter het kwetsbaarheidsbegrip in zijn cynische tegendeel: ‘kwetsbaar’ is niet langer een stempel van bezorgdheid, maar juist een uitnodiging om te kwetsen, kwetsing toe te laten, oftewel ‘de natuur haar gang te laten gaan’.

Het is echter de vraag wie, volgens Zwagerman, eigenlijk tot de groep van ‘kwetsbare ouderen’ behoort. Na een golf van woedende reacties verdedigde Zwagerman haar omstreden metafoor door de kring van geadresseerden in te perken: dor hout, dat zijn niet alle ouderen, maar alleen de kwetsbaren onder hen – fragiele 80-plussers aan het einde van hun leven die geen kans of hoop meer hebben op een vervulde toekomst. Deze manoeuvre hervat de tactiek van uitsluiting en tilt hem op een ander niveau. Aan de ene kant doelt de impliciete logica van de dorhoutmetafoor op alle ouderen; aan de andere kant verwijst Zwagerman in haar expliciet betoog slechts naar ‘kwetsbare ouderen’. In de context van een publiek debat waarin oud zijn sowieso al samenvalt met kwetsbaar zijn, leidt Zwagermans manoeuvre tot een verdubbeling van kwetsbaarheid: zij heeft het niet over kwetsbare ouderen, maar over *kwetsbare kwetsbare ouderen*. Binnen het vertoog over kwetsbare ouderen wordt dus een extra onderscheid gemaakt. Kwetsbare kwetsbare ouderen komen zo terecht aan de marges van een sowieso al marginale groep.

In het publieke debat werd Zwagermans verdubbeling van kwetsbaarheid niet opgepikt. Toen ze probeerde om de reikwijdte van haar metafoor te beperken tot kwetsbare kwetsbare ouderen had zich al een breed front tegen haar gericht. Het debat werd vooral op sociale media gevoerd. Verenigd onder de hashtag #geendorhout verzetten twittersaars zich tegen de onmenselijkende logica van Zwagermans taal. Interessant genoeg werd de backlash tegen Zwagermans metafoor niet geleid door (kwetsbare) ouderen, maar door jongere mensen met onderliggende ziekten. Zij begrepen de dorhoutmetafoor niet als kleine ontsporing, maar als aanval op alle risicogroepen bij het coronavirus.

De woekering van het dorhoutdebat illustreert de kracht van figuratieve taal. Zwagermans metafoor riep emoties op, bracht mensen en meningen in beweging en heeft wortel geschoten op plekken die de auteur niet had voorzien. Meer nog, wat Zwagerman met haar woorden écht had bedoeld, bleek volstrekt irrelevant voor de ontwikkeling van het debat. Metaforen, zoals taal in het algemeen, volgen hun eigen regels. Het zijn zelfstandige, ambigue vormen van vertoog die de expressieve mogelijkheden van subjecten tegelijkertijd produceren en inperken.

De figuur van de kwetsbare oudere, waarvan de dorhoutmetafoor een extreem voorbeeld is, ‘kapt’ de expressieve vrijheid van individuen en voorziet

ze van een stigmatiserend label. En toch blijven er mogelijkheden voor verzet en alternatieve duidingen, zoals het dorhoutdebat laat zien. De voorstelling van de machteloze en passieve, dat wil zeggen, kwetsbare oudere wordt niet zomaar werkelijkheid. Als relationeel fenomeen is kwetsbaarheid onderhevig aan de dynamische interacties van wereld en individu. Taal dient hierbij als ambigu medium van beheersing én verzet – een dubbele rol die in de bespreking van de tweede metafoor nog duidelijker naar voren zal komen.

De muurmetafoor

Het debat omtrent kwetsbare ouderen bood niet alleen een platform voor opiniemakers zoals Marianne Zwagerman; ook de ‘kwetsbare ouderen’ zelf namen het woord. Terwijl het betoog van Zwagerman gericht was op het bestendigen van stereotypen, zorgden hun verhalen voor meer nuance. ‘Kwetsbare ouderen’ vertrokken vanuit hun eigen beleving, waarbij ze regelmatig gebruik maakten van figuurlijke taal, bijvoorbeeld door vergelijkingen met de Tweede Wereldoorlog te maken. Soms opende een metafoor of analogie een poëtische ruimte, waarin het verzet tegen het kwetsbaarheidslabel een concrete vorm aannam. Dit is precies wat een opiniestuk in *NRC Handelsblad* laat zien.⁸ De auteur schrijft:

Sinds kort heb ik een nieuwe status: die van kwetsbare oudere. Die beschermd moet worden. Door een muur van antistofvormende, geïnfecteerde niet-kwetsbaren.

De uitspraak illustreert hoe beschermende maatregelen een ervaring van passiviteit kunnen opwekken. ‘Kwetsbare ouderen’ zijn niet in staat voor zichzelf te zorgen en hebben de bescherming van anderen nodig. Ze zitten opgesloten in binnenruimtes, afgezonderd “door een muur van antistofvormende, geïnfecteerde niet-kwetsbaren”. De metafoor van de muur suggereert een gevoel van machteloze opsluiting; hij doet denken aan een ongevoelige, grijze omgeving, van opgelegde afzondering in woningen en verpleeghuizen – uit het oog, uit het hart.

Deze sombere lezing van de muurmetafoor sluit aan bij het dominante beeld van de kwetsbare oudere. Verder weerspiegelt de uitspraak het idee van kwetsbaarheid als een label dat de individuele werkelijkheid van buitenaf bepaalt. “Sinds kort heb ik een nieuwe status: die van kwetsbare oudere” suggereert een gevoel van verwondering of onbegrip. De spreker verbaast zich over de recente verandering in haar situatie, waarbij een virtueel feit – haar leeftijd – is uitgegroeid tot een reëel obstakel voor dagelijkse handelingen. Zij ervaart kwetsbaarheid niet als haar *eigenschap*, maar als een “status”, als een vreemd element waarover ze geen controle heeft.

Maar de metafoor heeft ook een ironische wending. Terwijl de muur de spreker tot passiviteit veroordeelt, is de muur zelf ook een object, passief en zonder initiatief. Niet-kwetsbaren vormen de stenen en het cement van de muur en handelen niet uit vrije wil. In feite zijn zij zelf slechts knechten van een hogere

ratio, gedegradeerd tot de status van een gigantisch menselijk schild. Schrijft de auteur met bitterheid of is zij speels? Ziet zij de niet-kwetsbaren als antagonististen of als bondgenoten? Het is moeilijk te zeggen op basis van slechts één uitspraak. De auteur neemt wel heel duidelijk afstand van de heersende clichés. Door een beeldrijk taalgebruik brengt zij de stereotiepe verdeling van het handelingsvermogen in beweging. De auteur neemt een passieve rol aan, terwijl ze de oorspronkelijke betekenis van kwetsbaarheid verdraait. Hierdoor maakt ze haar beperkte situatie tot het vertrekpunt voor de creatieve herwaardering van kwetsbaarheid.

De andere kant van de muur

De muurmetafoor toont aan dat het debat omtrent kwetsbare ouderen naast beperkingen ook mogelijkheden voor creativiteit oplevert. Deze verhouding kan treffend worden beschreven met behulp van een centrale onderscheiding uit Maurice Merleau-Ponty's taalfenomenologie: de onderscheiding tussen het gesproken woord (*parole parlée*) en het sprekende woord (*parole parlante*).⁹ Het gesproken woord verwijst naar het gebruik van woorden en uitdrukkingen volgens hun gewone, vaststaande betekenis. Het sprekende woord daarentegen is het creatieve gebruik van taal, waarbij iets nieuws wordt gezegd op basis van bestaande betekenissen. Volgens Merleau-Ponty zijn het gesproken woord en het sprekende woord complementaire aspecten van taal, en van expressie überhaupt.

Elke metafoor omvat aspecten van zowel het gesproken woord als het sprekende woord.¹⁰ Om begrepen te worden, moet de spreker voldoen aan de conventies die zijn of haar spreesituatie bepalen. De spreesituatie is echter niet allesbepalend en ligt niet vast, maar is doorspekt met openingen naar onbekende gebieden. Een bekwame metaforist zoekt deze openingen op en creëert op deze manier nieuwe betekenissen. Het nieuwe verwijst echter altijd terug naar bestaande woorden en uitdrukkingen. De spreesituatie wordt dus niet simpelweg verlaten, maar een beetje uitgebreid of verschoven. In deze duiding van metaforisch taalgebruik is dus geen sprake van pure herhaling of pure creatie.¹¹ Een metafoor is eerder de verbinding van het gesproken woord met het sprekende woord, een 'coherente vervorming' in het weefsel van betekenis.¹²

De muurmetafoor vervormt inderdaad de figuur van de kwetsbare oudere. Hij ondermijnt de scheiding tussen het actieve 'wij' en het passieve 'zij' en verstoort op die manier de stereotype verdeling van het handelingsvermogen. Dit compliceert de opvatting van kwetsbaarheid als een van buitenaf opgelegd label. De figuur van de kwetsbare oudere, zoals verschenen in Zwagermans dorhoutmetafoor, heeft wel degelijk een dwingend effect. Maar dwang is iets anders dan onbetwistbaar gezag over de levens van individuen. Zoals de auteur van de muurmetafoor laat zien, bestaan er nog steeds mogelijkheden tot verzet, onderhandeling en herinterpretatie. We vinden deze mogelijkheden onder meer in het gebruik van metaforen, waar door het samenspel van het gesproken woord en

het sprekende woord poëtische ruimtes ontstaan.

Het idee van een poëtische ruimte staat in nauw verband met Merleau-Ponty's opvatting van voorwaardelijke vrijheid. Volgens Merleau-Ponty is er geen absolute vrijheid, maar enkel vrijheid binnen een bepaalde situatie. Individuen beleven hun persoonlijke situaties als velden van mogelijkheden, waarvan sommige dichtbij liggen en andere in de verte verdwijnen. Vrij handelen houdt in dat het individu niet zomaar opgaat in dit landschap, maar zich verhoudt tot zijn of haar mogelijkheden van bestaan. Metaforen zijn dus plekken van (poëtische) vrijheid voor zover ze een mogelijkheid bieden om zich te verhouden tot een spreek situatie. Door middel van metaforisch taalgebruik kan een individu stelling nemen tegen de beperkingen van het gesproken woord, waartoe bijvoorbeeld ook de figuur van de kwetsbare oudere behoort. Deze poëtische vrijheid is absoluut geen vervanging voor emancipatie op politiek, economisch of maatschappelijk vlak, maar ze staat ook niet los van deze emancipatorische projecten.

De auteur van de muurmetafoor maakt gebruik van haar poëtische vrijheid door stelling te nemen tegen de figuur van de kwetsbare oudere. Hierdoor toont zij aan dat de beperking die haar spreek situatie oplevert niet absoluut is. De figuur van de kwetsbare oudere heeft dus een dubbel bestaan als zowel externe en interne werkelijkheid. 'Intern' betekent hier de noodzaak voor het individu om zich te verhouden tot het kwetsbaarheidslabel. Het bedenken van één metafoor is zeker niet genoeg om te voldoen aan deze noodzaak. In de totale – affectieve, lichamelijke, sociale et cetera – situatie van de auteur neemt de muurmetafoor slechts een minieme plaats in. Toch heeft poëtische vrijheid niet veel ruimte nodig om sprekend te zijn.

Conclusie

De productie van de kwetsbare oudere vindt plaats op het kruispunt van twee lijnen: aan de ene kant de lijn die discursieve macht verbindt met individuele betekenisgeving; aan de andere kant de lijn tussen het gesproken woord en het sprekende woord. De dorhoutmetafoor en de muurmetafoor vertegenwoordigen de twee tegengestelde punten op de eerste lijn. Terwijl Zwagerman meedoet aan de constructie van een onpersoonlijk label, thematiseert de auteur van de muurmetafoor de betrekking van dit label tot haarzelf. In beide gevallen zien wij een samenspel van het gesproken woord en het sprekende woord. Dit kwam duidelijk naar voren in de analyse van de muurmetafoor. Maar ook Zwagermans uitspraak combineert de twee aspecten van het taalfenomeen.

De figuur van de kwetsbare oudere, zoals gehanteerd door Zwagerman, berust in eerste instantie het draaiorgel van de het gesproken woord – bestaande stereotypes over ouderen, de wij-zijtegenstelling en andere geluiden die het vertoog voortdurend herhaalt. Zwagermans metafoor pikt deze geluiden op, maar plaatst ze tegelijkertijd in een nieuwe context. In dit aspect van creatie, van het sprekende woord dus, zit de dubbelzinnigheid van haar uitspraak. Aan de ene kant

staat ‘dor hout’ voor de logica van het vertoog in haar uiterste consequentie. De metafoor geeft uitdrukking aan de ambitie om een bepaalde bevolkingsgroep totaal te beheersen, met name door hun handelingsvermogen ‘af te kappen’. Aan de andere kant werkte juist het geweld van de dorhoutmetafoor als katalysator voor verzet. Zwagermans extreme hervatting van het dominante vertoog bracht velen op een kantelpunt waar het ineens nodig en mogelijk werd om te zeggen: Ik ben geen dor hout; ik ben meer dan mijn kwetsbaarheid.

De ambiguïteit die wij aantreffen bij de muurmetafoor, is dus ook aanwezig in Zwagermans uitspraak. Het vertoog dat Zwagerman vertegenwoordigt, is in zichzelf dubbelzinnig en biedt daardoor veelvuldige mogelijkheden om om te gaan met het kwetsbaarheidslabel. Direct verzet is één mogelijkheid, metaforische ironie een andere. Dit wil echter niet zeggen dat betekenisgeving door een bepaald gebruik van taal een voorrangspositie inneemt. De mogelijkheid om te spreken en gehoord te worden is immers nog steeds een voorrecht dat veel mensen in gemarginaliseerde posities – waaronder ouderen – niet hebben.

In de poëtische productie van kwetsbare ouderen wordt zichtbaar dat taalgebruik noch neutraal noch statisch is. Volgens Butler heeft de toeschrijving van kwetsbaarheid een performatief effect: de toeschrijving is niet louter beschrijvend, maar verandert de werkelijkheid van degene naar wie verwezen wordt. Deze performatieve werking van het vertoog zien we terug in de plotselinge statusverandering die ‘kwetsbare ouderen’ ondergaan. Het vertoog dwingt individuen in een bepaalde vorm, maar de dwang is niet compleet. Merleau-Ponty’s onderscheiding van het gesproken woord en het sprekende woord suggereert juist een dynamische wisselwerking tussen vertoog en individuele betekenissen – een wisselwerking die we in de figuur van de kwetsbare oudere terug kunnen zien. Door gebruik van beeldspraak geven individuen persoonlijke betekenissen aan de figuur van de kwetsbare oudere, wat de autoriteit van het vertoog voortdurend ondermijnt. Uiteindelijk is de ‘kwetsbare oudere’ maar één puzzelsteen in een groter politiek vraagstuk: wat zijn de dynamieken die bepalen hoe kwetsbaarheid in de maatschappij wordt verdeeld? Op zoek naar een antwoord is de geleefde ervaring van ouderen een onmisbaar handvat.

Noten:

1 Dit artikel behandelt de eerste golf van de coronauitbraak. Het debat omtrent risicogroepen is vandaag genuanceerder dan anderhalf jaar geleden (er is b.v. meer aandacht voor de gevolgen van COVID-19 op jongeren), toch worden ouderen nog steeds beschouwd als de meest kwetsbare groep.

2 Dit betekent niet dat kwetsbaarheid als louter negatief wordt beschouwd. Sommige feministische filosofen nemen kwetsbaarheid juist als ontologisch uitgangspunt voor hun zorgethiek (zie Mackenzie C., Rogers W., Dodds S. (red.), *Vulnerability. New Essays in Ethics and Feminist Philosophy*, Oxford, Oxford University Press, 2014). In de woorden van de rechtsgeleerde Martha Albertson Fineman: “Ik wil de term ‘kwetsbaar’ claimen

voor zijn potentieel om een universeel, onontkoombaar, bestendig aspect van de menselijke conditie te beschrijven dat de kern moet vormen van ons concept van sociale en staatsverantwoordelijkheid” (Albertson Fineman M., ‘The Vulnerable Subject: Anchoring Equality in the Human Condition’, in: *Yale Journal of Law and Feminism* 20 (2008) 1, p. 8 [mijn vertaling]).

3 Butler J., ‘Bodies That Still Matter’, in: Halsema A., Kwastek K., Oever R. van den (red.), *Bodies That Still Matter. Resonances of the Work of Judith Butler*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2021.

4 Zie Eilenberger H.G., Halsema A., Schuitmaker L., ‘Becoming a Vulnerable Senior in the Days of COVID-19’, in: *Puncta. Journal of Critical Phenomenology* 4 (2021) 1 (in print).

5 Boers B., ‘Kwetsbaar’, in: NRC Handelsblad 30-03-2020.

6 Daston L., *Against Nature*, Cambridge, MA, The MIT Press, 2019.

7 Butler J., ‘Bodies That Still Matter’.

8 Boers B., ‘Kwetsbaar’.

9 Merleau-Ponty M., *Fenomenologie van de waarneming*. Amsterdam, Boom, 2017.

10 Tegelijkertijd gebruikt Merleau-Ponty de metafoor als voorbeeld van hoe het sprekende woord meer tot zijn recht kan komen. Zie Slatman J., *L'expression au-delà de la représentation: Sur l'aïsthêsis et l'esthétique chez Merleau-Ponty*, Leuven-Parijs, Peeters-Vrin, 2003, hoofdstuk 6.3.

11 Landes D.A., *Merleau-Ponty and the Paradoxes of Expression*, London, Bloomsbury, 2013, p. 30.

12 Merleau-Ponty M., ‘Indirect Language and the Voices of Silence’, in: *Signs*, Evanston, Northwestern University Press, 1964.